

УДК: 341.4 + 343.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.33>

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ КОМАНДИРІВ, ІНШИХ ОСІБ, ЯКІ ФАКТИЧНО ДІЮТЬ ЯК ВІЙСЬКОВІ КОМАНДИРИ, ТА ІНШИХ НАЧАЛЬНИКІВ

Задоя К.П.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-2362-7116
e-mail: kostyantyn.zadoya@gmail.com*

Задоя К.П. Особливості кримінальної відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників.

У статті проаналізовано новелу кримінального законодавства України – статтю 31-1 Кримінального кодексу України, яка закріплює інститут відповідальності військових командирів, осіб, що фактично діють як військові командири, та інших начальників (інститут командної відповідальності). Автор зосереджується на практичних аспектах кваліфікації бездіяльності суб'єктів командної відповідальності та особливостях призначення їм покарання. Стаття пропонує конкретні підходи до написання формули кримінально-правової кваліфікації та формулювання обвинувачення. Зокрема, пропонуються варіанти написання формули кваліфікації, враховуючи різні ситуації: характер бездіяльності військових командирів, осіб, що фактично діють як військові командири, чи інших начальників; вчинення злочину одним чи декількома підлеглими; вчинення підлеглим одного чи декількох злочинів; бездіяльність одного чи декількох військових командирів, осіб, що фактично діють як військові командири, чи інших начальників. У формулюванні обвинувачення слід вказувати, як в конкретній ситуації проявилися альтернативні підстави кримінальної відповідальності військових командирів, осіб, що фактично діють як військові командири, та інших начальників. У статті стверджується, що призначаючи покарання, суд повинен орієнтуватися на межі покарання, передбачені статтею (частиною статті) Особливої частини Кримінального кодексу України. Пропонуються конкретні підходи стосовно того, які обставини мають тлумачитися як показники ступеня тяжкості злочину та особи винного при призначенні покарання військовим командирам, особам, що фактично діють як військові командири, чи іншим начальникам. Зокрема, суду слід враховувати характер ієрархічних відносин, обсяг владних повноважень, обізнаність із намірами підлеглих, кількість і тяжкість правопорушень, які стали можливими внаслідок бездіяльності. Автор наголошує на потребі формування усталеної практики застосування статті 31-1 Кримінального кодексу України задля ефективної реалізації інституту командної відповідальності в національному кримінальному праві.

Ключові слова: командна відповідальність, міжнародне кримінальне право, співучасть у кримінальному правопорушенні, причетність до кримінального правопорушення, військовий командир, начальник, воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид, злочин агресії.

Zadoia K.P. Features of criminal liability of military commanders, other persons effectively acting as military commanders, and other superiors.

The article analyzes a new provision of Ukrainian criminal law – Article 31-1 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes the institution of liability of military commanders, persons effectively acting as military commanders, and other superiors (the institution of command responsibility). The author focuses on the practical aspects of qualifying the omission of subjects of command responsibility and the specific features of sentencing them. The article proposes specific approaches to drafting the formulation of criminal law qualifications and charges. In particular, options for drafting the formulation of qualifications are suggested, considering various situations: the nature of the inaction of military

commanders, persons effectively acting as military commanders, or other superiors; the commission of a crime by one or more subordinates; the commission of one or more crimes by a subordinate; the omission of one or more military commanders, persons effectively acting as military commanders, or other superiors. The indictment should indicate how, in a specific situation, alternative grounds for criminal liability of military commanders, persons acting as military commanders, and other superiors manifested themselves. The article states that when imposing punishment, the court should be guided by the limits of punishment provided for in the article (part of the article) of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. Specific approaches are proposed regarding the circumstances that should be interpreted as indicators of the severity of the crime and the personality of the guilty person when imposing punishment on military commanders, persons actually acting as military commanders, or other superiors. In particular, the court should take into account the nature of hierarchical relations, the scope of authority, awareness of the intentions of subordinates, and the number and severity of offenses that became possible as a result of omission. The author emphasizes the need to develop established practice in the application of Article 31-1 of the Criminal Code of Ukraine for the effective implementation of the institution of command responsibility in national criminal law.

Key words: command responsibility, international criminal law, complicity in a criminal offense, engagement in a criminal offense, military commander, superior, war crimes, crimes against humanity, genocide, crime of aggression.

Постановка проблеми. Резонансною новелою кримінального права стало доповнення розділу VI Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) статтею 31-1 «Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників» (Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 9 жовтня 2024 року № 4012-IX). Ця новела викликала жваву реакцію в академічній юриспруденції. Зокрема, вона опинилася у фокусі уваги В.М. Киричка [1, с. 11–26], В.І. Тютюгіна та І.В. Суходубової [2, с. 93–97], І.І. Чугуннікова [3], І.В. Татаренка [4, с. 334]

Стан опрацювання проблематики. Однак присвячені статті 31-1 КК України публікації переважно висвітлюють проблеми теоретичного характеру (наприклад, чи є кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників проявом співучасті в кримінальному правопорушенні (далі – к. пр.) чи причетності до нього) та мають критичний характер. Разом з тим це не знімає з порядку денного прикладних питань застосування норм інституту кримінальної відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників, а також особливостей призначення їм покарання (інституту *командної відповідальності*).

Метою цієї публікації є формулювання конкретних орієнтирів щодо кримінально-правової кваліфікації бездіяльності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників, а також особливостей призначення їм покарання у випадках, передбачених статтею 31-1 КК України.

Виклад основного матеріалу. Для початку розглянемо особливості *кримінально-правової кваліфікації* бездіяльності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників:

1) згідно з ч. 3 ст. 31-1 КК України військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, інший начальник у випадках, передбачених ч.ч. 1 та 2 ст. 31-1 КК України, підлягає кримінальній відповідальності згідно з відповідною частиною цієї статті та статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає кримінальну відповідальність за злочин, вчинений підлеглою особою. Наприклад, *формула кваліфікації* поведінки військового командира, який знаючи про те, що його підлеглий має намір вчинити воєнний злочин у формі жорстокого поводження з військовополоненим, не запобіг цьому, буде мати такий вигляд: *ч. 1 ст. 31-1, ч. 1 ст. 438 КК України*. При цьому у формулюванні обвинувачення слід навести ті альтернативні характеристики підстав командної відповідальності, передбачених ч.ч. 1, 2 ст. 31-1 КК України (детально ці підстави розглядалися в одній з моїх попередніх публікацій [5, с. 678–692]), які кореспондують з обставинами відповідної справи. Так, у наведеному вище прикладі формулювання обвинувачення військового командира буде виглядати таким чином: *нездійснення*

військовим командиром належного контролю над підлеглою особою, яка перебувала на момент вчинення злочину під його фактичним командуванням і контролем, що мало наслідком вчинення підлеглою особою жорстокого поводження з військовополоненим, при тому, що він знав про намір підлеглої особи вчинити такий злочин, проте не вжив дій, які повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання вчиненню злочину;

2) у випадках, коли бездіяльність суб'єкта командної відповідальності набуває характеру *неприпинення* предикатного к. пр. або *неповідомлення* про нього компетентному органу, зважаючи на специфіку, якої в таких випадках набуває каузальний елемент командної відповідальності [5, с. 686-687], у формулі кваліфікації поведінки суб'єкта командної відповідальності має міститися посилення *не* на положення Особливої частини КК України, яке передбачає відповідальність за предикатне к. пр. підлеглої особи, тобто за к. пр., що не було припинене, чи про яке не було повідомлено компетентному органу, а на положення Особливої частини КК України, яке передбачає відповідальність за спричинене бездіяльністю суб'єкта командної відповідальності *нове* к. пр. того ж самого чи іншого підлеглого. Наприклад, якщо (інший) начальник не припинив скоюваний підлеглим-1 злочин проти людяності у формі катування (п. 8 ч. 1 ст. 442-1 КК України), а підлеглий-2, бачачи це, вчинив воєнний злочин у формі жорстокого поводження з військовополоненим (ч. 1 ст. 438 КК України), то поведінку начальника слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 31-1, ч. 1 ст. 438 КК України;

3) якщо наявні підстави для відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників за декілька к. пр., причому за одні з яких як за такі, що вчинені одноосібно, чи на засадах співучасті у к. пр., а за інші — на засадах командної відповідальності, скоєне за правилами статті 33 КК України кваліфікується як сукупність к. пр. Наприклад, якщо військовий командир, знаючи про те, що його підлеглий має намір вчинити воєнний злочин у формі жорстокого поводження з військовополоненим, не запобіг цьому, а потім власноруч вчинив жорстоке поводження з військовополоненим, то формула кваліфікації його поведінки буде мати такий вигляд: ч. 1 ст. 31-1, ч. 1 ст. 438; ч. 1 ст. 438 КК України;

4) якщо підлеглою особою військового командира, іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, чи іншого начальника вчинено сукупність к. пр. і за кожне з них військовий командир, інша особа, яка фактично діє як військовий командир, чи інший начальник може підлягати відповідальності на засадах статті 31-1 КК України, поведінка військового командира, іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, чи іншого начальника також утворює сукупність к. пр. Наприклад, якщо підлегла особа (іншого) начальника вчинила воєнний злочин у формі жорстокого поводження з цивільним населенням та злочин проти людяності у формі катування, яким (інший) начальник не запобіг, то його поведінка має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 31-1, ч. 1 ст. 438; ч. 2 ст. 31-1, п. 8 ч. 1 ст. 442-1 КК України;

5) якщо різними підлеглими особами військового командира, іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, чи іншого начальника вчинено декілька к. пр., передбачених різними статтями (частинами статті) Особливої частини КК України, і за кожне з них військовий командир, інша особа, яка фактично діє як військовий командир, чи інший начальник може підлягати відповідальності на засадах статті 31-1 КК України, поведінка військового командира, іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, чи іншого начальника утворює сукупність к. пр. Наприклад, якщо одна підлегла особа (іншого) начальника вчинила воєнний злочин у формі жорстокого поводження з цивільним населенням, а інша підлегла особа — злочин проти людяності у формі катування, яким (інший) начальник не запобіг, то його поведінка має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 31-1, ч. 1 ст. 438; ч. 2 ст. 31-1, п. 8 ч. 1 ст. 442-1 КК України;

6) якщо різними підлеглими особами військового командира, іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, чи іншого начальника вчинено декілька к. пр., передбачених однією й тією ж статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, і за кожне з них військовий командир, інша особа, яка фактично діє як військовий командир, чи інший начальник може підлягати відповідальності на засадах статті 31-1 КК України, поведінка військового командира, іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, чи іншого начальника не утворює сукупність к. пр. Наприклад, якщо кожна з трьох підлеглих осіб (іншого) начальника вчинила воєнний злочин у формі жорстокого поводження з цивільним населенням, а (інший) начальник не запобіг цим к. пр., то його поведінка має кваліфікуватися за ч. 2 ст. 31-1, ч. 1 ст. 438 КК України;

7) якщо декілька підлеглих осіб військового командира, іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, чи іншого начальника вчинили к. пр. у співучасті, і військовий командир, інша

особа, яка фактично діє як військовий командир, чи інший начальник може підлягати відповідальності за це к. пр. на засадах статті 31-1 КК України, то факт вчинення к. пр. у співучасті не впливає на кримінально-правову кваліфікацію поведінки військового командира, іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, чи іншого начальника. Наприклад, якщо одна з підлеглих осіб (іншого) начальника вчинила воєнний злочин у формі жорстокого поводження з цивільним населенням, інша підлегла особа була підбурювачем до цього к. пр., а (інший) начальник не запобіг цьому к. пр., то його поведінка має кваліфікуватися за *ч. 2 ст. 31-1, ч. 1 ст. 438 КК України* без посилання на статтю 27 КК України;

8) якщо у співучасті було вчинено к. пр., лише одним зі співучасників якого була підлегла особа військового командира, іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, чи іншого начальника вчинили к. пр. у співучасті, і військовий командир, інша особа, яка фактично діє як військовий командир, чи інший начальник може підлягати відповідальності за це к. пр. на засадах статті 31-1 КК України, то факт вчинення к. пр. у співучасті може впливати на кримінально-правову кваліфікацію поведінки військового командира, іншої особи, яка фактично діє як військовий командир, чи іншого начальника. Зокрема, це стосується випадків, коли підлеглий суб'єкта командної відповідальності був організатором, підбурювачем або пособником у вчиненні к. пр. Наприклад, якщо особа, що не була підлеглою (іншому) начальнику вчинила воєнний злочин у формі жорстокого поводження з цивільним населенням, підлегла (іншому) начальнику особа була підбурювачем до цього к. пр., а (інший) начальник не запобіг поведінці підлеглої особи, то поведінка (іншого) начальника має кваліфікуватися за *ч. 2 ст. 31-1, ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 438 КК України*;

9) якщо декілька військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, чи інших начальників узгоджено бездіють в один чи декілька зі способів, передбачених ч.ч. 1 або 2 ст. 31-1 КК України, внаслідок чого їхні підлеглі вчиняють к. пр., бездіяльність суб'єктів командної відповідальності не утворює сукупності к. пр. в розумінні статті 26 КК України. Досягнута цими суб'єктами домовленість не є тією домовленістю, що лежить в основі співучасті у к. пр., оскільки реальним чи передбачуваним учасником останньої має бути принаймні один виконавець к. пр. у розумінні ч. 2 ст. 27 КК України. Відповідно, у подібних випадках узгоджений характер бездіяльності декількох суб'єктів командної відповідальності фактично не впливає на кримінально-правову кваліфікацію. Наприклад, якщо на очах у командира взводу та командира відділення підлеглий висловлює намір вчинити воєнний злочин у формі жорстокого поводження з цивільною особою, а командир взводу та командир відділення ухвалюють спільне рішення не запобігати цьому злочину, то поведінка кожного з них має кваліфікуватися за *ч. 1 ст. 31-1, ч. 1 ст. 438 КК України*;

10) якщо в поведінці військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників присутні ознаки співучасті у к. пр., скоєне ними слід кваліфікувати виключно за правилами статей 26-31 КК України. Наприклад, якщо військовий командир віддав наказ про вчинення злочину геноциду у формі позбавлення життя членів захищеної групи, його дії мають кваліфікуватися за *ч. 4 ст. 27, п. 1 ч. 1 ст. 442 КК України*.

При *призначенні покарання* особам, що підлягають на засадах статті 31-1 КК України, суд має керуватися загальними засадами призначення покарання, передбаченими статтею 65 КК України, враховуючи специфіку інституту командної відповідальності, зокрема:

1) за загальним правилом суд має призначати покарання суб'єкту командної відповідальності *в межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу*, що передбачає відповідальність за вчинене підлеглою особою к. пр.;

2) як показники *ступеня тяжкості* вчиненого к. пр. суд має враховувати те, якого вигляду за конкретних обставин справи набули предикатне к. пр. (зокрема, на скільки та на які конкретно к. пр., вчинені підлеглими особами не зреагував (не зреагував належним чином) суб'єкт командної відповідальності), об'єктивний (зокрема, чи виразилася бездіяльність суб'єкта командної відповідальності в одній або декількох формах), каузальний (зокрема, причиною скількох к. пр. підлеглих стала бездіяльність суб'єкта командної відповідальності) та суб'єктивний (зокрема, яким саме було ставлення суб'єкта командної відповідальності до к. пр. підлеглих осіб) елементи підстав відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників;

3) як показники *особи винного* суд має врахувати те, якого вигляду за конкретних обставин справи набув ієрархічний елемент підстав відповідальності військових командирів, інших осіб,

які фактично діють як військові командири, та інших начальників (зокрема, яку конкретно посаду обіймав суб'єкт командної відповідальності та яким був характер його відносин з підлеглою особою, що вчинила предикатне к. пр.).

Висновки. Стаття 31-1 КК України поставила перед українською правозастосовною практикою низку запитань в площинах кримінально-правової кваліфікації та призначення покарання, давши при цьому обмаль “підказок” щодо того, як на ці запитання слід відповідати. Висловлю сподівання на те, що сформульовані вище орієнтири сприятимуть швидкому формуванню усталеної практики застосування статті 31-1 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Киричко В.М. Імплементация положень Римського статуту міжнародного кримінального суду до Кримінального кодексу України: результати і перспективи. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2024. № 22. Том 2. С. 1–52. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/315947> (дата звернення 29.05.2025 року).
2. Тютюгін В.І., Суходубова І.В. Питання стабільності кримінального законодавства України в роботах академіка В.Я. Тація та їх вирішення у чинному кримінальному законодавстві. *Наукова спадщина професора В.Я. Тація і актуальні проблеми кримінального права: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., що відбулася 21 січня 2025 року / [редкол. Ю.А. Пономаренко (голова) та ін.]*. Харків: Право. 2025. С. 86–99.
3. Чугуніков І.І. Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників: проблемні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 347–352. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2025/83.pdf (дата звернення 15.06.2025 року).
4. Татаренко І.В. Суперечливі аспекти кримінальної відповідальності за воєнні злочини в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 332–336. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2025/79.pdf (дата звернення 15.06.2025 року).
5. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії): підручник: у 2 книгах / за ред. О.О. Дудорова, А.А. Стрижевської. Книга 1. Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ: Норма права, 2025. 824 с.